

Рецензія
професора, доктора педагогічних наук,
професора кафедри історії України та правознавства
Дрогобицького державного педагогічного університету
імені Івана Франка
ГАЛІВА МИКОЛИ ДМИТРОВИЧА
на дисертаційне дослідження
КУПЦЯ ОЛЕКСАНДРА МИХАЙЛОВИЧА
«Організаційно-педагогічні умови
морального виховання у виправних колоніях України
(кінець XX – початок XXI ст.)»,
представлене на здобуття ступеня доктора філософії
за спеціальністю 011 Освітні, педагогічні науки

1. Актуальність теми виконаної роботи та зв'язок із відповідними планами галузей науки

Актуальність дослідження організаційно-педагогічних умов морального виховання у виправних колоніях України диктується низкою взаємопов'язаних чинників: 1) історико-педагогічним, який полягає у недостатній дослідженості зазначеної проблеми в історико-педагогічній науці, а відтак формує простір для з'ясування малознаних аспектів розвитку пенітенціарної педагогіки кінця XX – початку XXI ст.; 2) соціально-гуманістичним, що диктує соціальну необхідність ресоціалізації засуджених, пошук ефективних підходів до перевиховання осіб, які перебувають у місцях позбавлення волі за вчинені у минулому злочини, а відтак використанням форм, засобів і методів морального виховання, яке є ключовим напрямом у зазначених процесах; 3) педагогічно-психологічним, котрий вказує на педагогічну значущість удосконалення умов виховання в таких особливих соціальних середовищах як виправні колонії, скеровує до вивчення організаційно-педагогічних умов освіти і виховання засуджених, сприяє розвитку теоретичних засад і практичних механізмів пенітенціарної педагогіки; 4) політико-реформаційним, що стимулює до використання дослідниками унікальної ситуації масштабного реформування пенітенціарної системи України кінця XX – початку XXI ст., в умовах якого розширюються можливості дослідницьких обріїв науковців, зокрема й щодо аналізу впливів нових, гуманістичних підходів до морального виховання засуджених; 5) міжнародно-правовим, який підштовхує вчених до дослідження впливу трансформації правових засад соціально-виховної роботи із засудженими на вдосконалення підходів і механізмів морального виховання осіб, що відбувають покарання у виправних колоніях України.

Тема дисертаційного дослідження входить до плану науково-дослідницької роботи кафедри загальної педагогіки та дошкільної освіти Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка як складова комплексної наукової проблеми «Українська освіта в контексті

трансформаційних суспільних процесів» (номер державної реєстрації 0108U007644) та «Тенденції розвитку освіти в кризових умовах: історія, теорія і практика» (державний реєстраційний номер 0123U100619).

Тему дисертаційного дослідження затверджено вченою радою Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка (протокол № 16 від 19 листопада 2020 р.) та узгоджено у Міжвідомчій раді з координації досліджень у галузі освіти, педагогіки і психології в Україні (протокол № 1 від 02.02.2021 р.).

2. Найбільш суттєві наукові результати, що містяться в дисертації

Ретельний та різнобічний аналіз наукової кваліфікаційної праці О.М. Купця уможливив виокремлення найбільш суттєвих наукових результатів, що мають теоретичне і прикладне значення для педагогічної науки і практики. Дисертантом розкрито ступінь дослідженості проблеми морального виховання засуджених у науковій літературі. Досліджено теоретичні засади морального виховання засуджених у виправних колоніях України. Охарактеризовано прикладні аспекти реалізації завдань морального виховання засуджених у виправних колоніях України кінця ХХ – початку ХХІ ст. Запропоновано і обґрунтовано періодизацію формування організаційно-педагогічних умов реалізації морального виховання засуджених у виправних колоніях України (кінець ХХ – початок ХХІ ст.) та виявлено основні тенденції його розвитку у кожному з періодів.

3. Нові факти, одержані здобувачем

У дисертаційній роботі О.М. Купця вперше схарактеризовано організаційно-педагогічні умови морального виховання у виправних колоніях України (кінець ХХ – початок ХХІ ст.) (дотримання принципу законності та прав людини (виховна діяльність має здійснюватися на основі дотримання чинного законодавства та міжнародних стандартів захисту прав людини); комплексний підхід до виховання, що передбачає поєднання навчально-виховної, трудової, культурно-масової, спортивної діяльності тощо; актуалізація національно-патріотичного виховання за умов російської агресії як умова формування моральних цінностей засуджених; індивідуалізація виховного процесу: індивідуальний підхід до особистості засудженого (моральне виховання будується з урахуванням віку, освітнього рівня, життєвого досвіду, характеру правопорушення та психоемоційного стану засудженого), що передбачає створення індивідуальної виховної траєкторії; поєднання морального та релігійного виховання, яке забезпечить виправлення поведінки засудженого, формування в нього милосердя, духовних цінностей; розроблення інноваційних технологій морального виховання в пенітенціарному середовищі; використання найкращого досвіду закордоння щодо морального виховання засуджених);

Розроблено періодизацію, яка відображає специфіку історичного розвитку організаційно-педагогічних умов морального виховання засуджених у виправних колоніях України упродовж означеного періоду (І період – 1970–1991 рр. – період розбудови системи політико-виховної роботи

у ВК в умовах радянської пенітенціарної системи з наголосом на комуністичну індоктринацію. У його межах виокремлюємо два етапи: 1) 1970–1975 рр. – переосмислення вітчизняного і закордонного досвіду, розробка методики політико-виховної роботи; 2) 1975–1991 рр. – затвердження і впровадження в життя низки методик та інструкцій виховної роботи з засудженими; II період – 1991–2017 рр. – період формування системи морального виховання засуджених в умовах функціонування української пенітенціарної системи. У його межах теж виокремлюємо два етапи: 1) 1991–2003 рр. – становлення законодавчо-нормативної бази соціально-виховної роботи з засудженими; 2) 2003–2017 рр. – розробка ефективних технологій реалізації завдань морального виховання як складової соціально-виховної роботи виправних колоній); комплексно вивчено й проаналізовано сутність, мету, завдання і зміст морального виховання засуджених у системі виправних закладів України упродовж другої половини ХХ – початку ХХІ ст., визначено основні тенденції та виокремлено прикладні аспекти реалізації завдань морального виховання засуджених у виправних закладах України на кожному з виокремлених періодів.

Доповнено педагогічну теорію тезами про зміст та інструментарій морального виховання засуджених у виправних колоніях України упродовж хронологічних меж дослідження.

Уточнено зміст ключових понять дослідження. Подальшого розвитку набули положення та висновки щодо актуальності реалізації морального виховання засуджених у виправних закладах України;

До наукового обігу введено маловідомі джерела та документи, що відображають специфіку виховної роботи у виправних колоніях України.

4. Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації

Аналіз змісту дисертації та публікацій О.М. Купця дає підстави для висновку про наукову обґрунтованість й достовірність представлених автором результатів дослідження. Вивчення джерельної бази (244 найменування), а також наукових здобутків і напрямів розвитку педагогічної науки уможливило виокремлення суперечностей між: а) досягненнями у розкритті та аналізі деяких напрямів розвитку української педагогіки другої половини ХХ – початку ХХІ ст. і відсутністю значних напрацювань у річищі організаційно-педагогічних умов морального виховання засуджених у виправних колоніях України; б) наявністю й доступністю широкої джерельної бази для дослідження організаційно-педагогічних умов морального виховання засуджених у виправних колоніях України зазначеного періоду і рівнем її опрацьованості у науковій площині; в) наявністю новітньої методології досліджень організаційно-педагогічних умов морального виховання засуджених у виправних колоніях України і прикладним рівнем її застосування на сучасному етапі розвитку історико-педагогічної науки; г) між повсякчас декларованою необхідністю повернення до духовно-моральних засад виховання і недостатньою увагою до наявного досвіду морального виховання засуджених у пенітенціарній системі України.

Представлений у вступі науковий апарат дослідження дав змогу виразити авторське бачення розв'язання аналізованої проблеми. Відзначимо й ретельно підібраний дисертантом методологічний інструментарій історико-педагогічного дослідження.

Новизна і вірогідність загальних висновків дисертації забезпечені комплексним аналізом значної кількості джерел; використанням відповідних методологічних підходів до дослідження та комплексу взаємопов'язаних методів з метою розв'язання визначених завдань і досягнення мети дослідження; ефективним впровадженням матеріалів та результатів дослідження у роботу закладів системи вищої освіти України.

В анотаціях належно відображено зміст дисертації та висвітлено її суттєві аспекти й основні положення. Позитивне враження справляє оформлення роботи, а також володіння сучасною науковою термінологією.

Достатньою видається апробація результатів дослідження, що підтверджується участю дисертанта у науково-практичних конференціях різного рівня.

5. Значення для науки і практики одержаних автором результатів

Дисертаційна праця О.М. Купця має важливе значення для педагогічної науки та освітньої практики. Її результати впроваджено у діяльність Державної установи «Дрогобицька виправна колонія № 40» шляхом виступів на засіданнях відділу соціально-виховної та психологічної роботи з рекомендаціями щодо покращення роботи з морального виховання засуджених та наданням консультацій начальникам відділень. Наукові положення та висновки використовуються у змісті лекційних курсів для студентів Пенітенціарної академії України, зокрема таких як: «Пенітенціарна педагогіка», «Соціально-виховна робота з засудженими», «Соціальна педагогіка», «Педагогіка», «Комунікативні технології в правоохоронній діяльності». Актуальність дослідження вбачаємо також в доцільності використання його результатів, наукових положень і висновків у процесі розробки навчально-методичних рекомендацій для майбутніх фахівців-пенітенціаріїв. Теоретичні положення дисертації, її фактичний матеріал і пропозиції вважаємо корисними для організації науково-дослідницьких пошуків з означеної проблематики. Результати наукового пошуку можна використати в процесі вдосконалення законодавчої бази щодо організації виховного процесу у виправних закладах України.

6. Рекомендації щодо використання результатів і висновків дисертації

Результати і висновки дисертаційної роботи можуть використовуватися у процесі професійної підготовки майбутніх учителів у закладах вищої педагогічної освіти України; у процесі підвищення кваліфікації педагогічних та науково-педагогічних працівників; під час виконання подальших досліджень у річницю історії педагогіки як науково-педагогічної дисципліни.

7. Оцінка змісту дисертації та її завершеність

У змісті дисертації відображено доволі повну реалізацію усіх поставлених дисертантом завдань. Структура дисертаційної роботи, що

складається зі вступу, двох розділів, висновків, списку джерел і літератури та додатків, характеризується логічною когерентністю й науково-сміисловою обґрунтованістю. Власне це дало змогу дисертантові системно розгорнути репрезентацію організаційно-педагогічних умов морального виховання засуджених у виправних колоніях України кінця XX – початку XXI ст.

У першому розділі «Моральне виховання засуджених у виправних закладах України як предмет наукового дослідження» охарактеризовано історіографію проблеми, розкрито її теоретичний та інформаційно-фактологічний потенціал. Використовуючи проблемно-тематичний та жанровий підходи О.М. Купець цілком слушно поділив історіографічний доробок на дві групи: а) праці, написані у 70-х рр. – на початку 90-х рр. XX ст. Наукові студії цього етапу загалом висвітлюють особливості проведення політико-виховної роботи у виправно-трудовах колоніях, правові норми її організації, відображаючи при цьому повне домінування комуністичної ідеології (М. Беляєв, О. Євграфов, М. Єфимов, І. Кузнєцов, В. Куфаєв, І. Ной, А. Ременсон, М. Рибак, Ф. Сандуров, М. Стручков, І. Шмаров та ін.); б) студії 1990-х рр. – початку XXI ст., в яких аналізуються організація та проведення соціально-виховної роботи у виправних колоніях за умов незалежної України (Є. Бархаленко, П. Вівчар, А. Гусак, А. Демченко, С. Дем'янчук, Н. Калашник, О. Караман, П. Лосик, С. Лучко, В. Любченко, А. Маслюк, О. Опанасенко, І. Парфанович, В. Петков, М. Руденко, О. Серов, В. Синьов, Ю. Смішук, О. Таволжанський, О. Третяк, О. Шкута та ін.).

Важливо, що О.М. Купець розкрив визначення таких її ключових понять, як «мораль», «моральність», «моральне виховання», «моральна вихованість». Оскільки хронологічні межі дослідження охоплюють два різні політико-ідеологічно періоди – радянський і період незалежної України, дисертант охарактеризував ці поняття в межах окреслених періодів та здійснив порівняльну характеристику основних підходів до їх трактування.

У другому розділі «Організаційно-педагогічні засади морального виховання засуджених у виправних закладах України (кінець XX – початок XXI ст.)» розкрито організацію виховного процесу у виправних колоніях, висвітлено систему морально-виховного впливу на засуджених за політичні правопорушення, досліджено прикладні аспекти щодо реалізації завдань морального виховання засуджених у виправних закладах України, виокремлено ключові напрями соціально-виховної роботи із засудженими у виправних колоніях.

Загальні висновки дисертації корелюють із задекларованою метою та завданнями роботи, й доволі повно узагальнюють результати дослідження. Вважаємо, що наукові положення і висновки дисертації мають необхідний рівень достовірності, що забезпечується об'ємним використанням педагогічних джерел, історіографічних напрацювань і новітніх методик історико-педагогічного дослідження.

Важливо, що у процесі дослідження О.М. Купець не лише розкривав організаційно-педагогічні засади морального виховання засуджених у

виправних закладах України кінця ХХ – початку ХХІ ст., але й критично оцінював ті чи інші концепції, нововведення, виховні трансформації щодо морального виховання засуджених.

8. Дискусійні положення, рекомендації та зауваження до змісту дисертації

Позитивно оцінюючи наукові здобутки дисертанта, вважаємо за потрібне висловити певні побажання та зауваження дискусійного характеру:

1. Доцільно було б узгодити хронологічні межі дослідження: у назві дисертації зафіксовано кінець ХХ ст., проте у формулюванні мети, завдань, об'єкту, предмету дослідження і тексті дисертації неодноразово йдеться про другу половину ХХ ст. (с. 21, 22, 205). Варто було уточнити номінаційні хронологічні рамки поняттям «остання третина ХХ ст.» або ж обмежитися визначенням років (1970 – 2017). Одразу зазначимо, що дисертант у своїй роботі неодноразово виходив за ці межі, наприклад, подаючи інформацію про 1920–1960-ті рр., 2018 – 2023 рр. тощо.

2. У науковій новизні зазначено про уточнення змісту ключових понять дослідження: «мораль», «моральність», «моральне виховання», «моральна вихованість», «організаційно-педагогічні умови», «виправна колонія», «соціально-виховна робота», «ресоціалізація засуджених», «пенітенціарна педагогіка», «виправно-трудова педагогіка». Насправді дисертант доволі ретельно й аналітично розкрив значення цих термінів, показавши змінюваність трактувань й дефініцій в історичній, правовій, ідеологічно-політичній та педагогічно-концептуальній площинах, але не завжди пропонував власні визначення й уточнення.

3. Не зовсім виправданим з наукового погляду вважаємо використання спогадів українських дисидентів щодо перебування у виправно-трудових таборах і колоніях на території РРФСР (п.2.2), що однозначно дисонує із зафіксованими у назві роботи географічними межами дослідження. Звісно, враховуючи історичні реалії й існування єдиної пенітенціарної системи в межах СРСР, можна вдаватися до методу історичної екстраполяції й на основі фактів і явищ, які стосувалися установ виконання покарань інших республік Радянського Союзу, показати деякі загальні тенденції формування організаційно-педагогічних умов морального виховання засуджених в Україні. Проте дисертантові значно полегшило б розв'язання поставлених завдань опрацювання спогадів та інтерв'ю тих українських дисидентів, які відбували покарання в пенітенціарних установах України, а саме Інни Чернявської, Лариси Лохвицької, Сергія Набоки, Леоніда Мілявського, Ольги Гейко.

4. Використання деяких джерел не вважаємо достатньо обґрунтованим, оскільки вони стосуються інших історичних періодів. Серед них наведемо, наприклад, спогади митрополита Йосифа Сліпого, який перебував в ув'язненні з 1945 до 1963 рр. Загалом же джерельний арсенал роботи потребує підсилення архівними матеріалами, передусім з архіву Міністерства внутрішніх справ України.

5. Науковий стиль автора потребує вдосконалення, позбавлення від постмодерністської, паліативно-наукової риторики і неоромантичних вербальних інвектив. При використанні деяких понять помітно дещо спрощене трактування певних історичних реалій. Наприклад, очевидно, не слід асоціювати українських політичних в'язнів з шістдесятниками, сімдесятниками, вісімдесятниками (с. 204), оскільки не усі політв'язані належали до цих культурно-опозиційних напрямів.

9. Повнота висвітлення результатів в опублікованих працях

Наукові результати та основні положення, висновки і рекомендації достатньо повно викладено у восьми публікаціях, серед яких: 4 статті у виданнях, що належать до переліку наукових фахових видань України, 4 праці апробаційного характеру.

10. Висновок

Отже, аналізоване дисертаційне дослідження О.М. Купця на тему: «Організаційно-педагогічні умови морального виховання у виправних колоніях України (кінець ХХ – початок ХХІ ст.)» є самостійним, завершеним дослідженням, яке має наукову новизну, теоретичне і практичне значення для педагогічної науки і практики. Вважаємо, що дисертація заслуговує на позитивну оцінку, відповідає вимогам наказу МОН України № 40 від 12.01.2017 р. «Про затвердження вимог до оформлення дисертації» (зі змінами), Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії (Постанова Кабінету Міністрів України від 12 січня 2022 р. № 44), а її автор Олександр Михайлович Купець заслуговує присудження наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 011 Освітні, педагогічні науки, галузь знань 01 Освіта, педагогіка.

Рецензент:

професор, доктор педагогічних наук,
професор кафедри історії України
та правознавства Дрогобицького
державного педагогічного університету
імені Івана Франка

Микола ГАЛІВ

